

ШИФР «ДОЛИНА КРОКУСІВ»

КОНКУРСНА РОБОТА НА ТЕМУ:
«ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ДІЛОВОЇ ЛЮДИНИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ»

2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ДІЛОВОЇ ЛЮДИНИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ	7
1.1 Ретроспективний аналіз проблеми формування якостей ділової людини	7
1.2 Сутність та структура якостей ділової особистості старшокласника	11
Висновки до розділу 1	15
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ДІЛОВОЇ ЛЮДИНИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ	16
2.1 Стан сформованості якостей ділової людини у старшокласників ...	16
2.2 Педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників	18
2.3 Аналіз результатів експериментального дослідження	22
Висновки до розділу 2	27
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ	34

ВСТУП

Сучасне суспільство потребує ділових людей, які зможуть самостійно аналізувати, приймати і вирішувати різноманітні проблеми, бути готовими до співпраці із різними людьми й організаціями, приймати такі рішення, що сприяють благополуччю країни. На сьогоднішній день громадяни мають бути готовими до постійної інтенсивної роботи з великими обсягами інформації, креативності, адаптації до нових умов. Формування якостей ділової особистості школярів закладу загальної середньої освіти підсилюється й тим, що одним із пріоритетних завдань школи в умовах зміни соціально-економічної ситуації в країні є пошук нових підходів до підготовки молодих поколінь до життя, до виконання соціальних функцій, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків, до організації доцільного спілкування з іншими людьми для встановлення ділових контактів, що вимагає формування й розвитку в школярів ділових якостей. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено, що провідною метою виховання молоді є формування особистісних рис громадян української держави, навичок самоосвіти і самореалізації особистості тощо [23].

Педагогічною теорією і практикою накопичено значний досвід формування якостей ділової особистості. Означеній проблемі присвячено наукові дослідження В. Андрєєва, І. Беха, П. Блонського, З. Гіптерс, М. Лукашевича, А. Макаренка, Л. Мартинець, О. Полякової, О. Селезньової, Н. Чабан та ін. У зарубіжній педагогіці цій проблемі присвячені праці багатьох учених (Т. Гоббс, Ж.-П. Кантен, М. Монтень, Т. Мор, Дж. Море, Р. Соломон, К. Ясперс та ін.). Водночас сьогодення висуває завдання виховання ділової людини нового типу, якій притаманні відповідальність, толерантність, впевненість, рішучість тощо. Отже, сутність порушеної проблеми полягає у створенні педагогічних умов ефективного формування якостей ділової людини у старшокласників в процесі залучення молоді до активної діяльності у школі.

Об'єктивні передумови дослідження спираються на **суперечності** між:

– між потребою сучасної школи в конкурентоспроможних випускниках з розвинутими якостями ділової людини та недостатнім рівнем їх сформованості у випускників закладів загальної середньої освіти;

– між можливостями практики у формуванні якостей ділової людини в учнів та недостатньою розробленістю педагогічних умов для їх реалізації.

Отже, актуальність проблеми, необхідність розв'язання суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Формування якостей ділової людини у старшокласників»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що формування якостей ділової людини у старшокласників буде ефективним за допомогою розроблених і впроваджених у навчально-виховний процес школи педагогічних умов. Згідно з метою та гіпотезою були поставлені такі **завдання**:

1. Теоретично обґрунтувати стан проблеми формування якостей ділової людини в педагогічній теорії.
2. Розкрити сутність і структуру якостей ділової особистості старшокласника.
3. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників.

Об'єкт дослідження – процес виховання ділової особистості у старшокласників у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників.

Методологічну основу дослідження становлять: філософські, педагогічні та психологічні дослідження щодо формування ділових якостей особистості; теорія розвитку особистості у процесі діяльності; нормативні документи, які визначають суспільну роль і функції закладу загальної середньої

освіти у підготовці молоді до праці та життя (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Закон України «Про освіту»).

Для досягнення мети дослідження та вирішення його завдань застосовано комплекс **методів**: *теоретичні* – аналіз літератури з філософії, педагогіки, психології, ретроспективний аналіз спеціальної літератури з проблеми дослідження; *практичні* – тестування, анкетування, педагогічний експеримент для перевірки педагогічних умов формування якостей ділової людини у старшокласників.

Етапи і бази дослідження. Дослідження проводилось у три взаємопов'язані етапи:

Перший етап (2017 р.) присвячено теоретичному аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; розроблено методичку дослідно-експериментальної роботи; організовано педагогічний експеримент з метою визначення стану сформованості рівнів якостей ділової людини у старшокласників.

Другий етап (2017-2018 н.р.) включав формувальний експеримент у реальних умовах навчально-виховного процесу. На цьому етапі організовано спеціальну діяльність учнів 10-х класів із метою формування якостей ділової людини.

Третій етап (2018 р.) передбачав кількісну обробку та якісний аналіз даних контрольного етапу експерименту, узагальнення й оформлення його результатів, формулювання висновків.

Базою дослідження були Вінницькі комунальні заклади: «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 15 Вінницької міської ради», «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 21 Вінницької міської ради». Експериментальною роботою було охоплено 63 учня 10-11 класів.

Наукова новизна одержаних результатів: *обґрунтовано* педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників; *удосконалено* сутність базових понять дослідження: «якості ділової особистості», «якості ділової особистості старшокласника», «формування якостей ділової людини у

старшокласника»; *уточнено* показники, що дозволили діагностувати рівні сформованості якостей ділової людини у старшокласників; *дістало подальшого розвитку* комплексне дослідження проблеми формування якостей ділової людини у старшокласників.

Практичне значення одержаних результатів дослідження: упроваджено педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників на базі загальноосвітньої школи, запропоновано різноманітні форми, методи, спрямовані на формування ділових якостей та їх реалізація у навчально-виховному процесі школи.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні результати та положення дослідження представлено на міжнародних науково-практичних конференціях «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.» (25-26 січня 2019 р., м. Львів), «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук» (1-2 лютого 2019 р., м. Київ).

Теоретичні положення, діагностичні методики, висновки впроваджено в освітній процес Вінницьких загальноосвітніх шкіл № 15 (довідка № 73 від 30.01.2019 р.), № 21 (довідка 21.01.2019 р. № 30).

Структура та обсяг роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи – 40 сторінок, з них основного тексту – 30 сторінок. Робота містить 7 таблиць та 4 рисунки. У роботі використано 35 наукових джерел, обсяг яких складає 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ДІЛОВОЇ ЛЮДИНИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1 Ретроспективний аналіз проблеми формування якостей ділової людини

Вивчення наукових праць показало, що у дослідженнях розглядаються три основні аспекти проблеми формування якостей ділової людини:

- по-перше, філософський аналіз дає підставу стверджувати, що в концепціях філософів розглядаються якості особистості в трудовій діяльності, підкреслюються ті, що необхідні в подальшому житті, хоча філософи не називають їх діловими;
- по-друге, психолого-педагогічний аналіз показує, що до 20-30-х років ХХ століття відомими педагогами та психологами велися окремі дослідження з вивчення якостей ділової людини. Сучасні вчені досліджують ділові якості особистості, підкреслюють важливість виховання цих якостей для успішної діяльності.
- по-третє, соціально-економічний аналіз визначає, що у концепціях економістів і соціологів розглядається значущість проблеми формування ділових якостей особистості, ділова людина розглядається як професіонал та спеціаліст у виробничій сфері.

Згідно з *першим аспектом* ретроспективний аналіз дозволяє простежити проблему формування якостей ділової людини починаючи від епохи античної філософії. Філософські вчення Стародавнього Китаю зазначають, що згідно з принципом «жень» концепції конфуціанства правителі держав мусять бути людьми мудрими, давати підданим приклад особистої високоморальної поведінки, піклуватися про підданих по-батьківськи. Софісти як професійні «вчителі мудрості» визначали, що державі потрібні високоінтелектуальні ділові люди – професійні політики, оратори, судді тощо [14, с. 8].

На думку Сократа, істотні людські якості – «розсудливість», «відповідальність», «чесність» тощо – розкриваються через вихідну тезу сократівського філософствування «Пізнай самого себе». Платон вважав, що саме в діяльності розкриваються кращі людські якості [14, с. 10].

На думку філософів середньовіччя, у людині на перший план виступає якість людської волі, навіть її першість щодо розуму. Проте найбільш типовим виявом «перехідного» (від Ренесансу до Нового часу) мислення є філософська позиція М. Монтеня про те, що «усяка шляхетна справа сполучена з ризиком», з'явилася задовго до появи такого феномена соціального життя як підприємець [14, с. 43].

Представник «філософії прагматизму» Дж. Дьюї вважав, що основне завдання школи – практична підготовка учнів до життя і що «навчання за допомогою дії» тільки й може зв'язати дітей із життям. Система освіти, що призначена для масових шкіл, на думку Дж. Дьюї, має бути організована таким чином, щоб вона формувала такі якості, як практичність, самостійність, активність тощо [22, с. 101].

Сучасні українські дослідники (В. Бех, В. Кремень, Л. Сохань та ін.), підкреслюють, що в сучасному світі стає проблема підготовки людей, які володіли б не тільки знаннями та навичками, але й морально-вольовою зрілістю. До числа значущих якостей формування людини названа дослідники відносить раціональність, відповідальність, самостійність, успішне вирішення життєвих проблем, здатність іти на ризик, мудрість, творчість [4, 13, 29].

Другий аспект розглянутих наукових досліджень підкреслює, що формуванню якостей ділової людини передував тривалий процес еволюції системи педагогічних поглядів. Особливого значення формуванню ділових якостей особистості надавав англійський просвітитель Дж. Локк. Задачею виховання він вважав виховання джентльмена, а не простої людини, – джентльмена, який вміє «вести свої справи розумно й завбачливо»; розвиток і спрямування його розуму, готовність до активного сприймання нових знань та ідей [10, с. 240].

К. Ушинський вважав, що у праці мають формуватися в дитині гуманність, чесність і правдивість, працьовитість, дисциплінованість і почуття відповідальності, почуття власної гідності, що поєднується зі скромністю [32].

А. Макаренко виділяв ті якості, які забезпечать успішність людини в будь-якій діяльності: розум, розважливність, заповзятливність, енергійність, відповідальність, наполегливість, працездатність, напористість, звичку до вольової напруги тощо [16]. В. Сухомлинський, розвиваючи ідеї А. Макаренка про виховання, іде далі шляхом збагачення духовної сторони життя особистості й колективу. Із цієї причини з'являються в його педагогічній теорії такі поняття, як щиросердність, духовність, сердечність, жаль, людяність тощо [30].

Розробляючи проблеми організаторської діяльності, Л. Уманський [31] виділяв такі якості, як наполегливість, організованість, працездатність, ініціативність, активність, самовпевненість, товариськість тощо. Щодо виховання в молоді відповідальності як основної якості ділової людини основоположними вважаються праці І. Беха, В. Оржеховської, М. Савчина [4, 21, 26]. Ученими акцентовано увагу на створенні морального соціокультурного середовища, коли вихованець розглядається в полірольовій позиції як підростаюча особистість і громадянин. Для його емоційного насичення широко використовуються життєві ситуації з моральним змістом, який відображає оточуючу школярів реальність. І. Бех стверджує, що формуючи ділову особистість, потрібно особливу увагу приділяти формуванню моральної свідомості та самосвідомості [4, с. 148]. Цінним для нашого дослідження є ідеї К. Абульханової-Славської [1]. Вона виділяє такі якості особистості, як управління своїми здатностями, своєчасність, здатність до організації часу, активність, ініціатива, відповідальність, соціальне мислення. К. Абульханова-Славська вважає, що всі ці якості дозволять краще орієнтувати людей у професійному відношенні, вибираючи оптимальний для кожного режим роботи всередині будь-якої професії.

Певний інтерес для нашого дослідження мають погляди сучасних дослідників Д. Алфімова, З. Гіптерс, Ю. Калугіної, Л. Мартинець, Н. Чабан.

Дослідники підкреслюють, що нинішній фахівець повинен мати певний набір якостей: компетентність, здатність до організації й планування, самостійність, готовність приймати рішення й нести за них відповідальність, уміння визначати раціональні шляхи при впровадженні прийнятих рішень у практику, своєчасно вносити корективи, ураховуючи реалії оточуючих обставин тощо.

У дослідженнях із зазначеної проблеми найбільш широко представлений *третій аспект*, де центральною ланкою в ринкових відносинах є ділова людина, іншими словами – підприємець. Проблема ділової людини, вимог до її діяльності, характеристик, властивих підприємницькій діяльності, піднімається в роботах Р. Катільйона, Д. Рікардо, Ж.Б. Сея, А. Сміта. Дослідники підкреслюють, що ділова людина – це власник, який іде на ризик. Для нього одержання прибутку є компенсацією за ризик.

Зміни в соціально-економічному житті XIX століття спричинили появу нових уявлень про ділову людину. Ризик, організаторські здібності й відповідальність були основними якостями характеру ділової людини, які виділяли економісти XIX століття. Так, Р. Уокер відзначає роль організаторських здібностей, завдяки яким ділова людина дістає прибуток.

М. Вудкок, Д. Френсіс [7] вважають, що сучасне суспільство має потребу в ділових людях, здатних приймати рішення й відповідати за устрій власного життя. Ділова людина, яка бажає бути сильною й активною, має встановлювати й регулярно уточнювати особисті й професійні цілі. На думку дослідників, підтримка свого постійного росту й розвитку стає необхідністю для кожної ділової людини.

Аналіз наукової літератури переконує, що формування якостей ділової людини – це важливе завдання в практиці виховання особистості учня. Безперечно, для того щоб цілеспрямовано працювати в цьому напрямі, необхідно знати, що являють собою якості ділової особистості, у чому їх сутність і структура. Вивченню сутності й структури якостей ділової особистості старшокласника присвячений наступний параграф нашого дослідження.

1.2 Сутність та структура якостей ділової особистості старшокласника

Дослідження доводять, що найбільшу потребу у формуванні якостей ділової особистості мають сучасні старшокласники, адже їм потрібно обрати свою майбутню професію, соціально адаптуватися у майбутньому світі. Сучасний учень старшої школи – це особистість, яка прагне самовизначитися.

У період юності формується характер особистості, світогляд, нові ідеали й інтереси, створюється власне відношення до усіх явищ, що оточують особистість. На передній план висувається довільна мотивація, яка виявляється в умінні старшокласника керуватися свідомою метою, власними намірами.

Відбувається раціоналізація діяльності, пошук задач для «тіла» і «розуму». Дитина прагне до аналізу, удосконалюється в умінні доводити, обґрунтовувати, відстоювати, зростає роль самостійних форм діяльності – дослідництва, вивчення першоджерел, участь у дискусіях [4, с. 214].

У період юності мислення характеризується схильністю до філософських побудов, теоретизування, створення абстрактних узагальнень. У мріях молоді люди створюють і програють різні варіанти свого майбутнього. Отже, юність – це період переосмислення дитячого світу й власного життя. Зміна поведінки і поставлення нової мети – визначитись із майбутнім [24]. Для подальшого професійного становлення необхідні не тільки знання, які дають сучасні заклади загальної середньої освіти, а й певні особистісні якості ділової людини та її вибір і бажання працювати за обраним фахом.

Аналіз науково-теоретичних і практичних досліджень потребує теоретичного осмислення в плані конкретизації. Особисто ми згодні з більшістю дослідників і припускаємо, що діловою можна вважати будь-яку людину незалежно від статі, соціального становища та роду діяльності. Така людина володіє сукупністю якостей, що виявляються за різноманітних життєвих ситуацій і визначають її спрямованість. Ці якості зумовлюють способи мислення й поведінки ділової людини в житті.

Визначення сутності поняття якості ділової особистості неможливе без оволодіння поняття «діловий». У тлумачних словниках «діловий» трактується як: добре підготовлений, досвідчений, працьовитий [5, с. 227]; розумний, діловий, знаючий справу; який стосується до суспільної, службової діяльності, роботи [10, с. 155].

На думку Л. Мартинець, ділова людина – це людина-професіонал у своїй сфері діяльності, яка здатна ставити мету й досягати її, працювати в команді, сполучати конструктивне, творче мислення з високоморальними людськими якостями для перетворення дійсності. А старшокласник як ділова особистість – це особистість, яка має не просто знання й навички, але й комплекс ділових якостей, які допомагають перетворити будь-яку діяльність у суспільне благо [17].

Ми вважаємо, що *якості ділової особистості* – найстійкіші характеристики, що мають вирішальний вплив на ефективність її діяльності. *Якості ділової особистості старшокласника* розглядається нами як сукупність його особистісних якостей, які впливають на успішність засвоєння та ефективність виконання будь-якої діяльності, його подальшу професійну придатність. *Формування якостей ділової особистості у старшокласника* – це педагогічний процес цілеспрямованого систематичного виховання найстійкіших характеристик особистості, які забезпечують ефективність будь-якої діяльності та визначають його подальшу професійну придатність.

Проведене дослідження показало, що і науковці-теоретики, й спеціалісти-практики наділяють ділову людину досить широким спектром якостей. Тому нами було здійснено порівняльний аналіз та узагальнення якостей, що найчастіше визначались дослідниками, як необхідні для ділової людини. Звичайно респонденти (усього 191 особа: викладачі, студенти Донецького національного університету імені Василя Стуса, педагоги, батьки, учні загальноосвітніх шкіл м. Вінниця) ранжували значущість якостей ділової особистості відповідно до власної точки зору. Із поданого робочого списку необхідно було вибрати найбільш важливі якості ділової особистості старшокласника. Дослідженням встановлено, що на осі максимального

значення вибірки розташовані такі якості, як організаторські здібності, толерантність і впевненість в собі (див. додаток А). Отже, вони, на нашу думку, займають одне з провідних місць у структурі якості ділової особистості старшокласника.

Організаторські здібності – вміння чітко та швидко налагоджувати ділові та товариські контакти з людьми, бажання розширити контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, бажання проявляти ініціативу тощо [9, с. 198]. Толерантність – (від лат. *tolerans* – терплячий) – терпимість до чужих думок і вірувань, у деяких випадках може стати єдино можливим шляхом погашення, урегулювання конфліктних ситуацій або ж їхнього попередження [9, с. 244]. Впевненість в собі – це внутрішнє відчуття сили, права і правоти, впевнене прийняття і визначеність у рішеннях [9, с. 43].

Формуючи групу якостей ділової особистості, ми будемо позитивно впливати й на ті якості, які виділили респонденти, і на всі якісні характеристики особистості, адже «якості або група сформованих якостей особистості надає їй стійкість і єдність» [3, с. 43]. Тому, організовуючи процес формування групи якостей ділової особистості старшокласника, ми можемо впливати і на розвиток окремих якостей, і на розвиток особистості загалом.

На думку Л. Уманського [31] варто розглядати не окремо взяті якості, а єдину структуру особистості. Сучасні дослідники [2, 8, 12, 17, 34] відзначають, що на основі структурних компонентів особистості формуються її якості. Спираючись на наукові дослідження психологів і педагогів, вважаємо, що визначені якості формуються на основі таких структурних компонентів особистості: особистісного – впевненість в собі; діяльнісного – організаторські здібності; вольового – толерантність.

Кожен із зазначених вище компонентів характеризується певними критеріями. У психолого-педагогічній літературі поняття «критерій» трактується, як: показник, стандарт, який допомагає оцінити, порівняти педагогічне явище або процес з еталоном (О. Василенко) [6, с. 51]; ознака, оцінка досліджуваного об'єкта, процесу, явища, що визначає рівень його

сформованості (С. Сисоєва) [27, с. 99]; сукупність основних показників, які розкривають норму, вищий рівень розвитку відповідної якості М. Монахова [19]. Поняття «критерій» за сутністю є більш ширшим, ніж показник і може розкриватися, як через один, так і через цілу систему показників. Важливо те, що від вдалого вибору показника залежить повнота та об'єктивність обраного критерію.

З метою визначення рівня сформованості якостей ділової особистості у процесі дослідження нами виокремлено такі критерії: особистісно-ціннісний, емоційно-вольовий та діяльнісно-практичний. Показником особистісно-ціннісного критерію є: сформованість впевненості в собі. Показником емоційно-вольового критерію виступає: сформованість толерантності. Показником діяльнісно-практичного критерію є: розвиненість організаторських здібностей.

Усі виокремлені критерії та показники, на нашу думку, тісно взаємопов'язані та становлять цілісне утворення, що свідчить про сформованість якостей ділової людини старшокласників, необхідних для ефективної організації подальшої діяльності. Якісна і кількісна характеристика визначених критеріїв і показників дає можливість виокремити чотири рівні прояву цього феномена – високий, достатній, середній та низький. Високий рівень характеризується наявністю усіх показників сформованості якостей ділової людини у старшокласників. Достатній рівень – достатньою наявністю усіх показників сформованості якостей ділової людини у старшокласників. Учні середнього рівня вирізняє відносна ступінь розвиненості показників, ці прояви не мають постійного характеру. Низький рівень передбачає відсутність чи мінімальність проявів показників сформованості якостей ділової людини у старшокласників. Показники сформованості впевненості в собі, толерантності, розвинутості організаторських здібностей проявляються рідко, майже непомітно чи епізодично.

Отже, ми визначили основні критерії, показники та рівні сформованості якостей ділової людини у старшокласників, характеристика яких дає

можливість педагогові діагностувати їх в учнів і на цій основі прогнозувати можливі шляхи їхнього формування в освітньому процесі, формувати в учнів із низьким і середнім рівнем сформованості високий рівень сформованості якостей ділової людини.

Висновки до першого розділу

1. Різні аспекти проблеми формування якостей ділової особистості особистості знаходимо в працях філософів (Сократ, М. Монтень, Дж. Дьюї; В. Бех, В. Кремень, Л. Сохань), педагогів і психологів (Дж. Локк; К. Ушинський, А. Макаренко; Д. Алфімов, І. Бех, З. Гіптерс, Ю. Калугіна, Л. Мартинець, В. Оржеховська, Н. Чабан), соціологів та економістів (М. Вудкок, Р. Уокер, Д. Френсіс). Науковці вважають, що при виборі кар'єри кожному школяреві треба формувати в собі якості ділової людини.

2. Якості ділової особистості – найстійкіші характеристики, що мають вирішальний вплив на ефективність її діяльності. Якості ділової особистості старшокласника розглядається нами як сукупність його особистісних якостей, які впливають на успішність засвоєння та ефективність виконання будь-якої діяльності, його подальшу професійну придатність. Формування якостей ділової особистості у старшокласника – це педагогічний процес цілеспрямованого систематичного виховання найстійкіших характеристик особистості, які забезпечують ефективність будь-якої діяльності та визначають його подальшу професійну придатність.

На основі проведеного аналізу наукових джерел та за результатами оцінки експертів було визначено найбільш важливі якості ділової особистості старшокласника: організаторські здібності, толерантність, впевненість в собі. Якості ділової особистості є складним інтегрованим утворенням, бо формуються на основі розвитку таких компонентів: діяльнісного, особистісного, вольового. Динаміка сформованості якостей ділової особистості старшокласника може визначатися відповідно до змін рівнів їх сформованості – від низького, середнього та достатнього до високого рівня.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ДІЛОВОЇ ЛЮДИНИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1 Стан сформованості якостей ділової людини у старшокласників

На констатувальному етапі було здійснено дослідження початкового рівня сформованості якостей ділової людини учнів 10 класу закладів середньої освіти. У педагогічному експерименті взяли участь учні двох шкіл. Загальна кількість учасників складає 63 особи: 32 особи – контрольна група (КГ – Загальноосвітня школа I-III ступенів № 15 Вінницької міської ради), а 31 особа – експериментальна група (ЕГ – Загальноосвітня школа I-III ступенів № 21 Вінницької міської ради). Розбіжність між чисельністю в даних групах є несуттєвою (1 учень), що не сильно вплинуло на результати дослідження.

Для діагностики якостей ділової людини у старшокласників нами застосовувались психологічні методики й опитувальники. Експрес-діагностика організаторських здібностей, запропонована М. Фетіскіним, В. Козловим та ін. (додаток Б), використовувалася для дослідження організаторських здібностей особистості старшокласника. Виявлення толерантності в старшокласників проводилося за допомогою експрес-опитувальника «Індекс толерантності» О. Кравцової, Г. Солдатової та ін. (див. додаток В). Вивчення впевненості в собі особистості здійснювалося за допомогою тесту Райтаса «Впевненість в собі» (див. додаток Г).

Беручи до уваги, що застосовані методики мають різні оцінні шкали, ми вирішили адаптувати їх до єдиної оцінної шкали (100-бальна шкала) [20, с. 71]. Також, у нашому дослідженні ми застосували методику А. Киверялга [15], за якою середній рівень визначається 25-відсотковим відхиленням оцінки від середньої в діапазоні оцінок, що дає можливість визначення рівнів прояву окремих якостей, а саме: оцінка в інтервалі від 0 до 0,24 дозволяє констатувати низький рівень, в інтервалі від 0,25 до 0,49 – середній рівень, від 0,50 до 0,74 –

достатній рівень, а від 0,75 до 1 – високий рівень сформованості якості особистості. Результати були нами опрацьовані та представлені в таблиці (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1 Результати діагностування сформованості ділових якостей учнів 10-х класів до формувального експерименту

Якості	Групи	Рівні прояву							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		<i>i</i>	%	<i>i</i>	%	<i>i</i>	%	<i>i</i>	%
Організаторські Здібності	КГ	3	9,4	6	18,7	11	34,4	12	37,5
	ЕГ	2	6,5	5	16,1	9	29	15	48,4
Толерантність	КГ	3	9,4	8	25	7	21,9	14	43,8
	ЕГ	4	12,9	5	16,1	10	32,3	12	38,7
Впевненість в собі	КГ	6	18,7	5	15,6	8	25	13	40,6
	ЕГ	7	22,6	7	22,6	8	25,8	9	29
За трьома показниками	КГ	12	12,5	19	19,8	26	27,1	39	40,6
	ЕГ	13	14,0	17	18,3	27	29,0	36	38,7

Для якісного порівняння сформованості якостей ділової людини у старшокласників КГ та ЕГ зобразимо результати отриманого дослідження на рисунку 2.1.

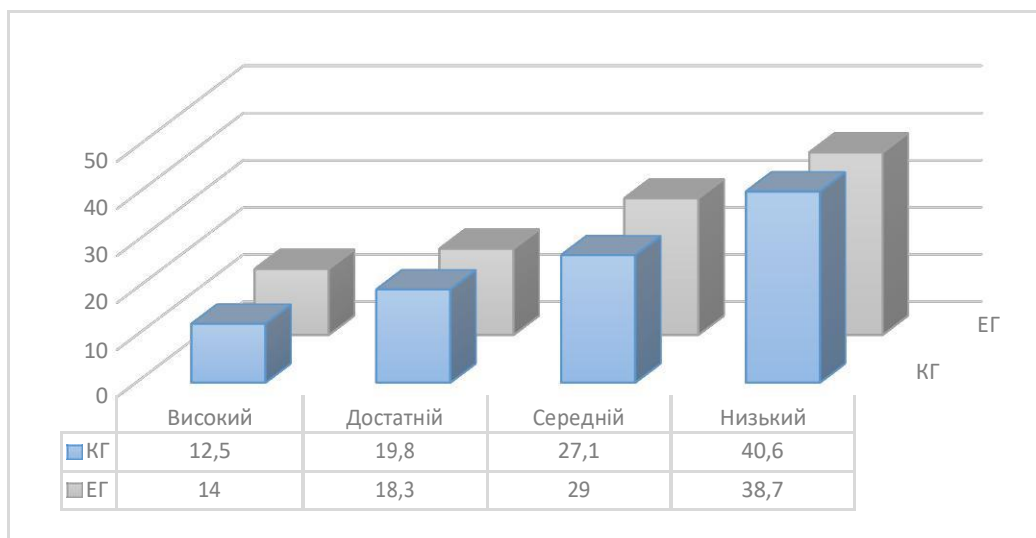

Рисунок 2.1 Порівняльний аналіз сформованості якостей ділової людини у старшокласників у % (відомості констатувального зрізу)

Як видно з наведених відомостей у старшокласників ЕГ і КГ здебільшого низький і середній рівень сформованості якостей ділової людини за всіма показниками, а високий і достатній рівень має лише третя частина учнів, що

свідчить про недолік роботи шкіл у питаннях формування якостей ділової особистості старшокласника, недостатньою участю школярів в учнівському самоврядуванні школи, проектній роботі тощо.

Отже, під час констатувального етапу експерименту підтверджено актуальність дослідження. Отримані відомості свідчать про те, що сьогодні необхідно визначити та експериментально перевірити педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників, це потребує більш детального вивчення та впровадження в систему загальної середньої освіти.

2.2 Педагогічні умови формування якостей ділової людини у старшокласників

Аналіз теорії та практики з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що успішність формування якостей ділової людини у старшокласників, зокрема організаторських здібностей, толерантності, впевненості в собі, потребує забезпечення педагогічних умов реалізації цього процесу в школі. Під педагогічними умовами ми розуміємо організацію навчально-виховного процесу в школі, у якому відбувається пізнавальна, навчальна, науково-дослідницька і виховна діяльність старшокласників, спрямована на формування в них, насамперед, якостей ділової особистості.

Проведене дослідження дозволило сформулювати основні педагогічні умови, необхідні для ефективного формування у старшокласників якостей ділової людини:

- стимулювання в учнів потреби в розвитку якостей ділової особистості шляхом використання позитивних прикладів з життя відомих ділових людей з метою наслідування вчинків і поведінки тощо;
- залучення школярів до проектної діяльності, що сприяє формуванню якостей ділової особистості;
- набуття старшокласниками практичного досвіду самостійної діяльності в учнівському самоврядуванні школи.

Перша умова враховує те, що ефективним при вихованні в учнів потреби в розвитку якостей ділової особистості стало їх ознайомлення з біографіями видатних ділових людей світу, розгляд й аналіз характеристик, ситуацій, фактів із їхнього життя на класних годинах. Наприклад, старшокласники експериментальної групи знаходили інформацію про успішних ділових людей у сфері підприємництва, політики та світового бізнесу, медицини, мистецтва, спорту тощо. Учням наводилися приклади зарубіжних та вітчизняних бізнесменів, які займаються не тільки підприємництвом, але й благодійною діяльністю.

Цінний інформаційний матеріал про життя ділових людей містять засоби масової інформації (журнали, газети, телебачення, радіо тощо). Серед чисельної сукупності інформаційних джерел ми пропонували не тільки учням, але й педагогам експериментального закладу ознайомлюватися, підбирати засоби масової інформації, які містять потрібні матеріали з професійної та громадської діяльності, а також приватного життя відомих представників «ділового світу».

Невичерпними можливостями щодо набуття досвіду досягнень ділового успіху характеризується виховна позаурочна робота, яка проводилася з учнями: зустрічі з підприємцями, представниками вишів, години спілкування «Чи важко бути діловою людиною?», «Як домогтися успіхів у навчанні» тощо. Отже, у будь-яких видах діяльності відбувалося набуття старшокласниками ділового досвіду досягнень, їх самореалізація.

Друга умова розкриває роль проектної діяльності, створення різноманітних проектів, що допомагали формувати організаторські здібності, толерантність, впевненість в собі тощо. Протягом формувального експерименту учні взяли участь у створенні таких проектів: «Мій шлях до ділового успіху», «Толерантність врятує світ».

Проект «Мій шлях до ділового успіху» був спрямований на розкриття таких аспектів: мої життєві, професійні цілі; якості, передбачені будь-якою діяльністю (майбутньою професією), які буду виховувати у себе; мої особисті досягнення. Десятикласники готували проекти під керівництвом класного

керівника. Після презентації проектів на класних годинах учасники обговорювали переваги й недоліки проектів, здійснювалася оцінка педагогами та взаємооцінка учнями проектів за заздалегідь визначеними критеріями. Був оголошений конкурс на кращий проект і за допомогою голосування визначений переможець.

При створенні проекту «Толерантність врятує світ» учні готували інформаційне повідомлення «Як розуміти й відчувати іншого», підбирали легенди або прикти про толерантність, розробляли правила ефективного спілкування, брали участь у вправах: карусель «Приємна розмова», експрес-спілкування «Приємна розмова», «Конверти для добрих побажань», влаштовували акції «Ми проти насилля».

У процесі проектної діяльності в учнів розвивалися такі якості, вміння й навички: організаторські здатності, толерантність, вміння працювати в команді, впевненість в собі, навички роботи з інформаційними джерелами, навички прийняття рішень, оцінювання ситуації, логічного проектування власних дій.

Третя умова була орієнтована на набуття старшокласниками практичного досвіду самостійної діяльності в учнівському самоврядуванні школи, моральної та вольової регуляції своїх учинків. З цією метою був розроблений план заходів роботи учнівського самоврядування (див. таблицю 2.2).

Таблиця 2.2 План роботи Школи учнівського самоврядування на 2017-2018 н.р.

Заходи
<i>Вересень</i>
Заняття 1. Організаційне заняття 1. Виступ «Ознайомлення з планом роботи» 2. Рольова гра «Ініціатива»
<i>Жовтень</i>
Заняття 2. Психодіагностика ділової особистості 1. Тест «Чи ділова я людина?» 2. Тренінг уміння чути і слухати оточуючих
<i>Листопад</i>
Заняття 3. Організація діяльності 1. Виступ «Методи упорядження особистої діяльності» 2. Тренінг організаторських здібностей

<i>Грудень</i>
Заняття 4. Уроки толерантності 1. Вивчення змісту листівки «Поради організатору» 2. Тренінг «Назустріч толерантності»
<i>Січень</i>
Заняття 5. Уроки толерантності 3. Виступ «Карнегі – курс: Як придбати друзів» 4. Диспут «Недоліки друга, твоє відношення?»
<i>Лютий</i>
Заняття 6. Уроки толерантності 1. Дебати «Толерантність у моєму розумінні»
<i>Березень</i>
Заняття 7. Організація діяльності 1. Ігри на виховання впевненості в собі
<i>Квітень</i>
Заняття 8. Ораторська майстерність 1. Виступ «Хто такий оратор? Що таке ораторська майстерність? Мета і тема виступу» 2. Ігри за темою заняття
<i>Травень</i>
Заняття 9. Ораторська майстерність 1. Тренінг навичок і умінь оратора, його мови, інтонації, іміджу

Така робота цілком подобалася учням. У старшокласників розвинулися уміння працювати в команді, організаторські здібності, впевненість в собі, толерантні почуття, вони проявляли комунікабельність, активність, рішучість до виконання певних дій тощо. Опитування учнів підтвердило значущість педагогічних умов формування якостей ділової людини у старшокласників. На питання: «Що дала вам робота над формуванням у себе якостей ділової людини?» учні відповідали:

Олег З.: «Реалізовувати свій потенціал, бути самостійним у прийнятті та реалізації рішень».

Олена Б.: «Бути комунікабельною, толерантною до оточуючих, бути готовою до неочікуваного ризику».

Діана Г.: «Прагнути вже в шкільному житті зайняти активну життєву позицію, мати почуття відповідальності та самовладання в роботі команди».

Владислав К.: «Придбати більш чітку й усвідомлену громадянську позицію та ціннісне ставлення до себе й інших».

Проведена робота зі старшокласниками дала позитивні результати, що отримало своє підтвердження під час контрольного експерименту.

2.3 Аналіз результатів експериментального дослідження

У цьому підрозділі наведено відомості, отримані під час контрольного етапу експерименту. Порівняння цих результатів стало підставою для висновків про ефективність та результативність впровадження педагогічних умов щодо формування якостей ділових якостей в учнів старшої школи. Проаналізуємо за допомогою методик якісні зміни, що відбулись з учнями 11 класу експериментальної та контрольної груп у порядку, зазначеному в констатувальному експерименті. Загалом на підставі тестування та анкетування старшокласників КГ і ЕГ було отримано такі результати (див. табл. 2.3–2.7).

Таблиця 2.3 Рівні сформованості якостей ділових людини у старшокласників ЕГ (порівняльний аналіз)

Рівні сформованості	Відомості констатувального етапу		Відомості контрольного етапу	
Рівні сформованості у старшокласників якостей ділової людини за діяльнісно-практичним критерієм (показник – <i>розвиненість організаторських здібностей</i>)				
	Кількість	%	кількість	%
Високий	2	6,5	9	29
Достатній	5	16,1	8	25,8
Середній	9	29	7	22,6
Низький	15	48,4	7	22,6
Рівні сформованості у старшокласників якостей ділової людини за емоційно-вольовим критерієм (показник – <i>сформованість толерантності</i>)				
Високий	4	12,9	10	32,3
Достатній	5	16,1	11	35,5
Середній	10	32,3	6	19,4
Низький	12	38,7	4	12,9

Рівні сформованості у старшокласників якостей ділової людини за особистісно-ціннісним критерієм (показник – <i>сформованість впевненості в собі</i>)				
Високий	7	22,6	11	35,5
Достатній	7	22,6	9	29
Середній	8	25,8	6	19,4
Низький	9	29	5	16,1

Таблиця 2.4 Рівні сформованості якостей ділових людини у старшокласників КГ (порівняльний аналіз)

Рівні Сформованості		Відомості констатувального етапу		Відомості контрольного етапу	
Рівні сформованості у старшокласників якостей ділової людини за діяльнісно-практичним критерієм (показник – <i>розвиненість організаторських здібностей</i>)					
	Кількість	%	кількість	%	
Високий	3	9,4	3	9,4	
Достатній	6	18,7	7	21,9	
Середній	11	34,4	13	40,6	
Низький	12	37,5	9	28,1	
сформованості у старшокласників якостей ділової людини за емоційно-вольовим критерієм (показник – <i>сформованість толерантності</i>)					
Високий	3	9,4	4	12,5	
Достатній	8	25	8	25	
Середній	7	21,9	8	25	
Низький	14	43,8	12	37,5	
Рівні сформованості у старшокласників якостей ділової людини за особистісно-ціннісним критерієм (показник – <i>сформованість впевненості в собі</i>)					
Високий	6	18,7	5	15,6	
Достатній	5	15,6	6	18,7	
Середній	8	25	10	31,3	
Низький	13	40,6	11	34,4	

Таблиця 2.5 Рівні сформованості якостей ділових людини у старшокласників ЕГ (порівняльний аналіз)

№	Рівні	Результати	
		Відомості констатувального етапу	Відомості контрольного етапу

		Кількість	%	Кількість	%
1.	Високий	13	14,0	30	32,3
2.	Достатній	17	18,3	28	30,1
3.	Середній	27	29,0	19	20,4
4.	Низький	36	38,7	16	17,2

Таблиця 2.6 Рівні сформованості якостей ділових людини у старшокласників КГ (порівняльний аналіз)

№	Рівні	Результати			
		Відомості констатувального етапу		Відомості контрольного етапу	
		Кількість	%	Кількість	%
1.	Високий	12	12,5	12	12,5
2.	Достатній	19	19,8	21	21,9
3.	Середній	26	27,1	31	32,3
4.	Низький	39	40,6	32	33,3

Таблиця 2.7 Рівні сформованості якостей ділових людини у старшокласників (відомості контрольного етапу)

№	Рівні сформованості	КГ		ЕГ	
		Кількість	%	Кількість	%
1.	Високий	12	12,5	30	32,3
2.	Достатній	21	21,9	28	30,1
3.	Середній	31	32,3	19	20,4
4.	Низький	32	33,3	16	17,2

Як видно з наведених відомостей, у старшокласників ЕГ наявна значна позитивна динаміка, тоді як у старшокласників КГ також є позитивні зміни, але значно менші, ніж у старшокласників ЕГ. Так, сформованість якостей ділової людини за діяльнісно-практичним критерієм у старшокласників ЕГ здебільшого перебуває на високому рівні – 29% (початкові дані – 6,5%), тоді як у більшості старшокласників КГ наявні здебільшого середній і низький рівні (40,6% і 28,1% відповідно).

Сформованість якостей ділової людини за емоційно-вольовим критерієм у старшокласників ЕГ здебільшого перебуває на достатньому рівні – 35,5% (початкові дані – 16,1%), тоді як у більшості старшокласників КГ ці показники залишаються на низькому рівні (37,5%).

Сформованість якостей ділової людини за особистісно-ціннісним критерієм у старшокласників ЕГ здебільшого перебуває на високому рівні – 35,5%, тоді як у старшокласників КГ теж спостерігаємо позитивні зрушення, але значно менші, ніж у старшокласників ЕГ. Аналіз отриманої інформації виявив позитивні тенденції в експериментальній групі. Широкий спектр діяльності надавав школярам активізуючу дію. Діагностика показала, що цікавість до результативної творчої діяльності в учнів експериментальної групи вище, ніж у контрольної: значно виріс обсяг знань про становлення себе як ділової людини, формування потрібних якостей ділової особистості для подальшої професійної діяльності. Цьому сприяли активна колективна, індивідуальна самостійна діяльність учнів експериментальної групи в співпраці з учнівським самоврядуванням, проектна робота. Завдяки такій діяльності були розроблені й реалізовані проекти, що мали не тільки конкретну практичну спрямованість, але й велике виховне значення. Учасники експерименту стали активно брати участь у підготовці й проведенні різних заходів, обговорювали проблеми й пошуки їх розв'язання в дебатах, диспутах. Старшокласники експериментальної групи переглядали теле- й радіопередачі, що знайомили із життям представників ділового світу, побудовою власної кар'єри тощо. У бесідах із учителями відмічено, що в старшокласників стали більше проявлятися відповідальність, ініціатива, організаторські здібності, прагнення до самостійного опанування знань, впевненість в собі тощо.

Схематично загальні результати педагогічного експерименту наведено на рис. 2.2–2.4.

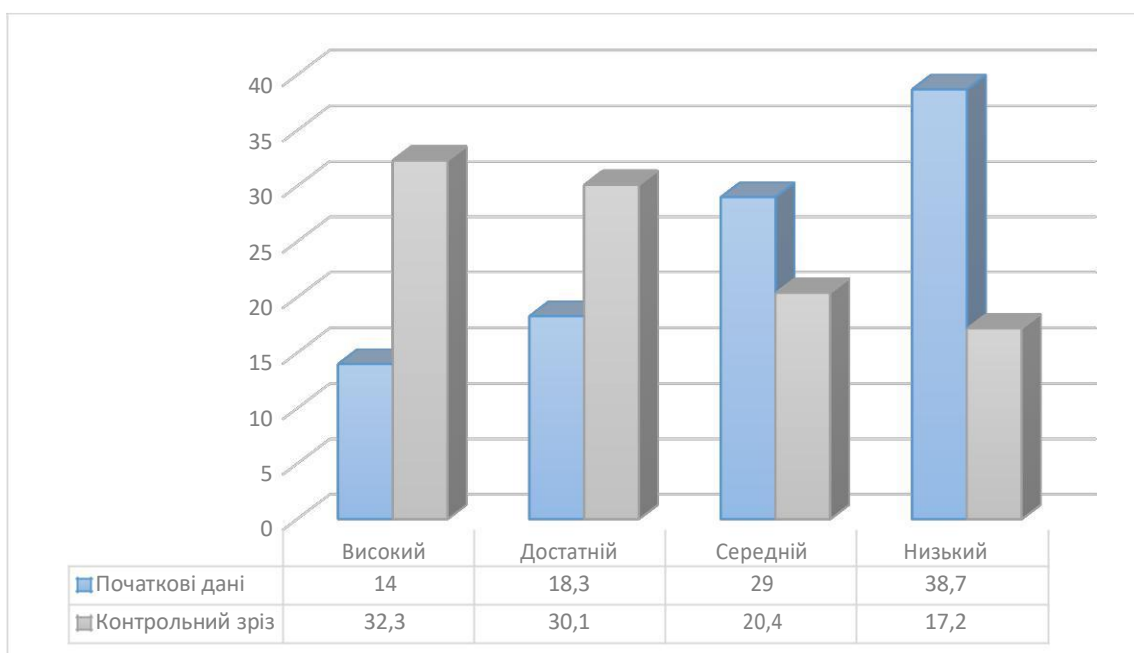

Рисунок 2.2 Рівні сформованості якостей ділової людини у старшокласників ЕГ у % (порівняльний аналіз)

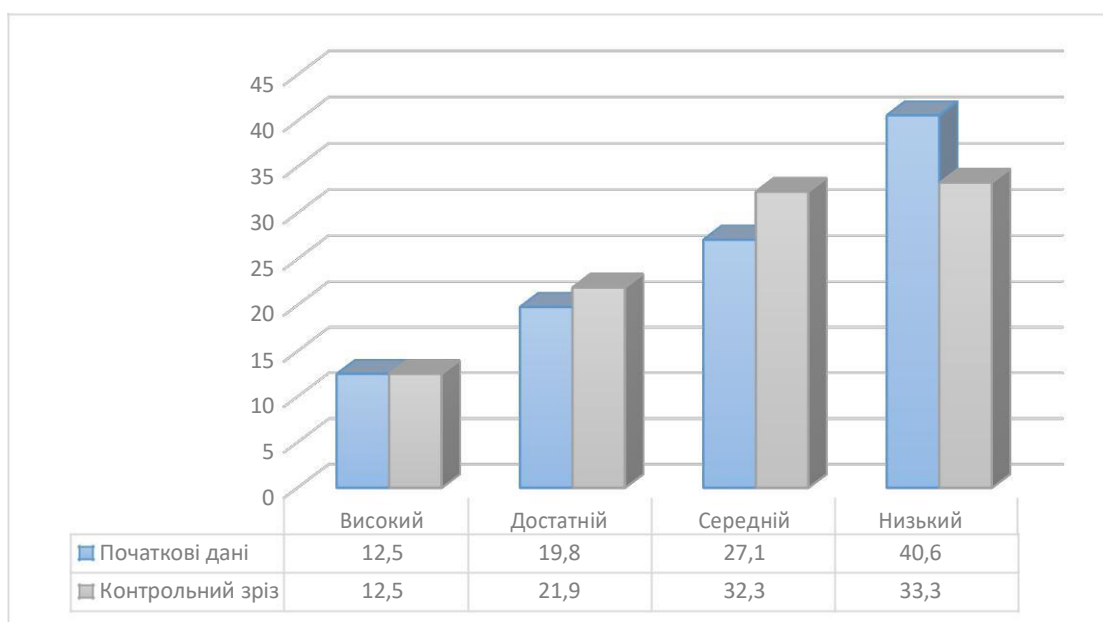

Рисунок 2.3 Рівні сформованості якостей ділової людини у старшокласників КГ у % (порівняльний аналіз)

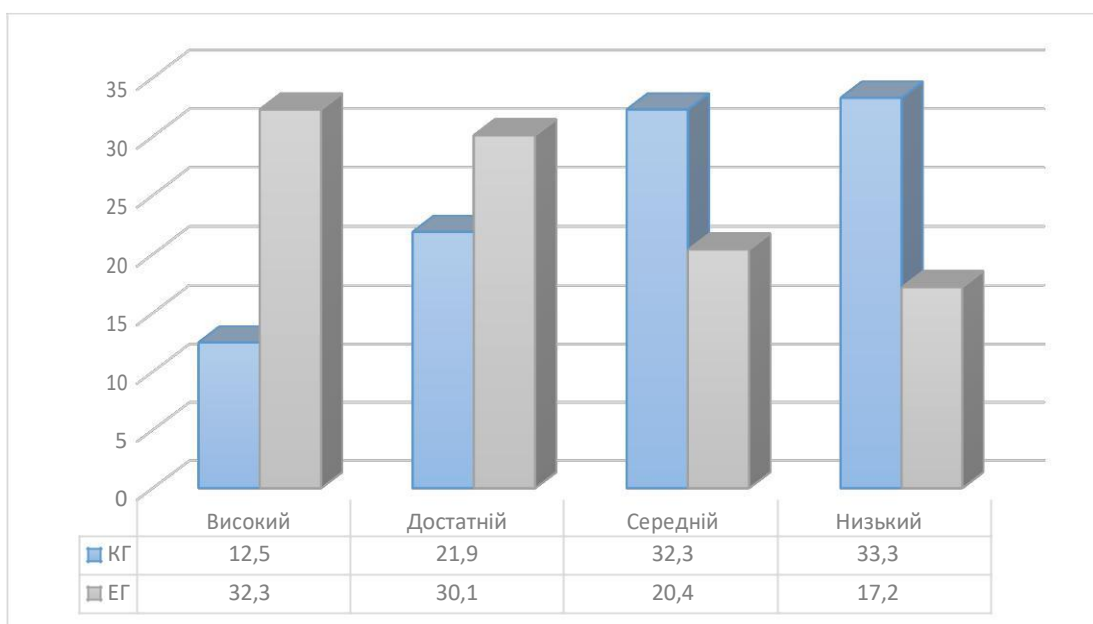

Рисунок 2.4 Рівні сформованості якостей ділової людини у старшокласників у % (відомості контрольного зрізу)

Отже, застосувавши систематизацію й узагальнений аналіз результатів експерименту, ми бачимо що застосування педагогічних умов має позитивний характер у закладі загальної середньої освіти. Так, загальний рівень сформованості якостей ділової особистості у старшокласників ЕГ здебільшого перебуває на високому рівні (32,3%). При цьому у старшокласників КГ також відзначаємо позитивні зміни, але, як і на початковому етапі, багато з них мають низький рівень сформованості якостей ділової людини (33,3%).

Висновки до другого розділу

1. Експериментально доведено, що для підвищення рівня сформованості якостей ділової особистості необхідно була розробка педагогічних умов, а саме: стимулювання в учнів потреби в розвитку якостей ділової особистості шляхом використання позитивних прикладів з життя відомих ділових людей з метою наслідування вчинків і поведінки тощо; залучення школярів до проектної діяльності, що сприяє формуванню якостей ділової особистості; набуття старшокласниками практичного досвіду самостійної діяльності в учнівському самоврядуванні школи.

2. Успішність реалізації педагогічних умов та достовірність отриманих результатів підтверджується методиками дослідження, проведеного з урахування вікових особливостей школярів старшого шкільного віку. Отримані результати дозволяють стверджувати, що мета дослідження досягнута, усі завдання успішно вирішені й вони можуть служити базою вдосконалення процесу формування якостей ділової людини у старшокласників в інших навчальних закладах.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

За результатами дослідження можна зробити основні **висновки**:

1. Проблема формування якостей ділової особистості є однією з актуальних педагогічних проблем сьогодення. У формуванні ділових якостей особистості найбільш сприятливим є період ранньої юності. Ретроспективний аналіз проблеми формування ділових якостей старшокласників базується на значних здобутках стародавньої та сучасної науки про виховання ділової людини.

2. Теоретичний аналіз дозволив установити, що якості ділової особистості старшокласника – це сукупність його особистісних якостей, які впливають на успішність засвоєння та ефективність виконання будь-якої діяльності, його подальшу професійну придатність. Аналіз наукових джерел та результати опитування респондентів дозволили визначити найбільш важливі ділові якості особистості: організаторські здібності, толерантність, впевненість в собі.

Ділові якості особистості є складним інтегрованим утворенням, бо вони формуються на основі розвитку таких компонентів: діяльнісного, особистісного, вольового.

Критеріями оцінки рівня сформованості ділових якостей старшокласників визначено: особистісно-ціннісний (сформованість впевненості в собі), емоційно-вольовий (сформованість толерантності) та діяльнісно-практичний (розвиненість організаторських здібностей). Ці критерії та їх показники дають можливість не тільки одержати уявлення про старшокласника як ділову особистість, але й оцінити рівень їх сформованості: високий, достатній, середній, низький.

3. Для ефективного формування у старшокласників якостей ділової людини, було розроблено педагогічні умови: стимулювання в учнів потреби в розвитку якостей ділової особистості шляхом використання позитивних прикладів з життя відомих ділових людей з метою наслідування вчинків і поведінки тощо; залучення школярів до проектної діяльності, що сприяє формуванню якостей ділової особистості; набуття старшокласниками

практичного досвіду самостійної діяльності в учнівському самоврядуванні школи.

Результати експериментальної роботи засвідчують, що реалізація педагогічних умов сприяла підвищенню рівня сформованості якостей ділової особистості в учнів старшої школи: в експериментальній групі кількість учнів із високим рівнем сформованості якостей ділової особистості підвищилася на 18,3 %, у контрольній групі – на 0 %; із достатнім рівнем сформованості якостей в експериментальній групі кількість учнів підвищилася на 11,8 %, у контрольній групі – на 2,1 %.

Проведене дослідження не вичерпує обраної проблеми. Перспективним може бути її подальше вивчення на інших вікових періодах розвитку особистості, удосконалення формування якостей ділової людини у старшокласників, які мають різний рівень їх сформованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1989. – 239 с.
2. Алфімов Д. В. Виховання лідерських якостей учнів у сучасній загальноосвітній школі: монографія / Д.В. Алфімов. – Донецьк: Каштан, 2011. – 352 с.
3. Бачинин В. Психология. Энциклопедический словарь / В. Бачинин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 272 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: [навч.-метод. вид.] / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
5. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
6. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О. М. Василенко. – Хмельницький, 2009. – 301 с.
7. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер: Для руководителя-практика / М. Вудкок, Д. Френсис; пер. с англ. А. В. Верникова, А. Ф. Ковалева. – М.: Дело, 1991. – 318 с.
8. Гіптерс З. Виховання діловитості і творчості майбутніх фахівців економічного профілю / З. Гіптерс // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С. 49–51.
9. Гончаренко С. Соціально-педагогічний словник / С. Гончаренко, В. Радул та ін.; за ред. В. В. Радула. – К.: ЕксОб, 2004. – 304 с.
10. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
11. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
12. Калугіна Ю. Проблеми формування морально-етичних цінностей у фахівців фінансово-економічного профілю / Ю. Калугіна // Духовність

особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2006. – Вип. 6 (19). – С. 70–74.

13. Кремень В. Г. Раціональність як діяльнісний феномен школяра / В. Г. Кремень // Учитель. – 1999. – № 11–12. – С. 46–51.

14. Константинов Н. А. История педагогики / Н. А. Константинов и др. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.

15. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.

16. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М.: Политиздат, 1988. – 256 с.

17. Мартинець Л.А. Формування ділових якостей старшокласників: від теорії до практики. Методичні рекомендації / Л.А. Мартинець. – Донецьк: Каштан, 2010. – 124 с.

18. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л. А. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

19. Монахова М. Педагогическое проектирование – современный инструментальный дидактических исследований / М. Монахова // Школьные технологии. – 2001. – № 5 – С. 5-7.

20. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – М.: МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.

21. Оржеховська В. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 25–32.

22. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Е. С. Рапацевич (сост.). – Мн.: Современное слово, 2005. – 720 с.

23. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> – Назва з екрана.

24. Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/openeuroland/vr/main-2011> – Назва з екрана.

25. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб., 2000.
26. Савчин М. В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини / М. В. Савчин // Педагогіка і психологія. – 1993. – № 4.
27. Сисоєва С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. О. Сисоєва. – К., 1997. – 532 с.
28. Солдатова Г. У., Кравцова О. А., Хулаєв О. Е. и др. Психодиагностика толерантности // Психологи о мигрантах и миграции в России: инф.-аналит. бюллетень. – М., 2002. – № 4. – С. 59–65.
29. Сохань Л. В. Психологія та педагогіка життєтворчості: навч.-метод. посібник / Л. В. Сохань. – К., 1996. – 791 с.
30. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. Педагогическое наследие / В. А. Сухомлинский; О. В. Сухомлинская (сост.). – М.: Педагогика, 1990. – 288 с.
31. Уманский Л. И., Мангутов И. С. Организатор и организаторская деятельность / Л. И. Уманский, И. С. Мангутов. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1975. – 312 с.
32. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти. Вибр. пед. тв.: У 2-х т. Т. 1. / К. Д. Ушинський. – К.: Вища школа, 1983. – 187 с.
33. Фетискин Н.П., Козлов В. В. Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М. Изд-во Института Психотерапии. 2002. – 490 с.
34. Чабан Н. І. Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Чабан Наталя Іванівна. – Херсон, 2003. – 170 с.
35. Rathus S.A. A 30-item schedule for assessing assertive behavior // Behavior Therapy, 4. – 1973. – p. 398-406.

Додаток А

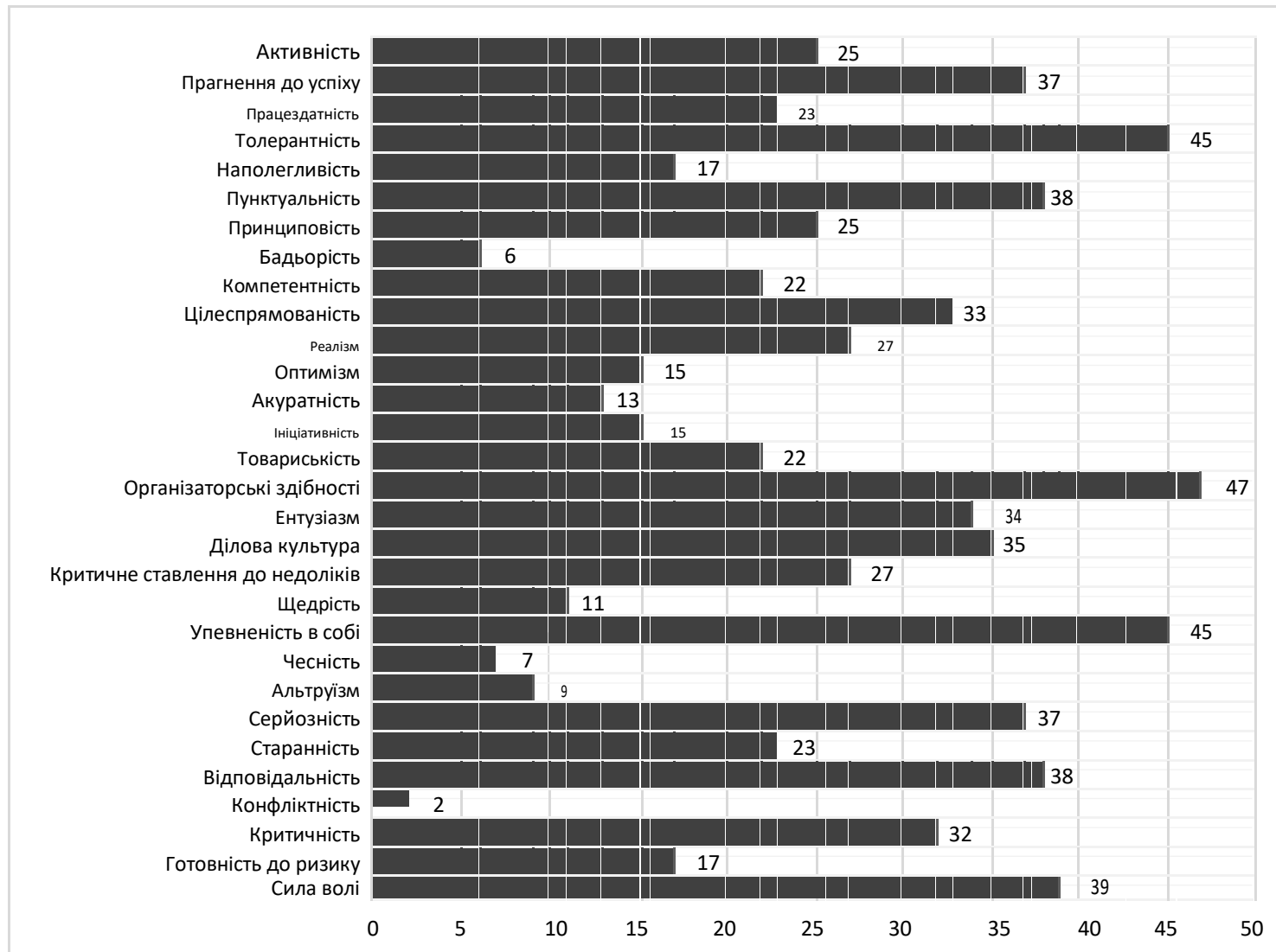

Рисунок А.1 Розподіл значень якостей ділової особистості старшокласника респондентами

Додаток Б

Експрес-діагностика організаторських здібностей

(Фетискин Н.П., Козлов В. В. Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М. Изд-во Института Психотерапии. 2002. – 490 с.)

Інструкція. Перед вами 20 питань, які вимагають однозначної відповіді «так» або «ні». У бланку відповідей необхідно поруч із номером питання проставити відповідну для вас відповідь.

Опитувальник

1. Вам часто вдається схилити своїх друзів або колег до своєї точки зору?
2. Ви часто попадаєте в такі ситуації, коли маєте труднощі в тому, як вчинити?
3. Чи приносить вам задоволення суспільна робота?
4. Ви звичайно легко відступаєте від своїх планів і намірів?
5. Ви любите вигадувати або організовувати з навколишніми ігри, змагання, розваги?
6. Ви часто відкладаєте на завтра те, що можна зробити сьогодні?
7. Ви звичайно прагнете до того, щоб навколишні вчиняли відповідно до ваших думок або порад?
8. Це вірно, що у вас рідко бувають конфлікти із друзями, якщо вони порушують свої зобов'язання?
9. Ви часто у своєму оточенні берете на себе ініціативу при ухваленні рішення?
10. Це вірно, що нова обстановка або нові обставини можуть вибити вас спочатку зі звичної колії?
11. У вас, як правило, виникає почуття досади, коли що-небудь із задуманого не виходить?
12. Вас дратує, коли доводиться виступати в ролі посередника або порадника?
13. Ви звичайно активні на зборах?
14. Це вірно, що ви намагаєтеся уникати ситуацій, коли потрібно доводити свою правоту?
15. Вас дратують доручення та прохання?
16. Це вірно, що ви намагаєтеся, як правило, уступати друзям?
17. Ви звичайно охоче берете на себе участь в організації свят, торжеств?
18. Вас виводить із себе, коли спізнюються?
19. До вас часто звертаються за порадою або допомогою?
20. У вас в основному виходить жити за принципом «дав слово - тримай»?

Обробка й інтерпретація результатів.

Аналіз результатів починається з співставлення отриманих відповідей з наведеним нижче ключем.

Ключ

«Так»: 1,3, 5,7,9,11,13,17,18, 19, 20.

«Ні»: 2, 4, 6, 8, 10,12, 14,15, 16.

Потім необхідно підрахувати суму збігів із ключем. Коефіцієнт організаторських здібностей дорівнює дробу, де чисельник – сума збігів із ключем, помножена на 100%, а знаменник – 20.

Критерії для висновків:

до 25% – рівень організаторських здібностей низький;

25-50% – середній;

50-75% – достатній;

понад 75% – високий.

Додаток В

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (О. Кравцова, Г. Солдатова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова)

Солдатова Г. У., Кравцова О. А., Хулаєв О. Е. и др. Психодиагностика толерантности // Психологи о мигрантах и миграции в России: инф.-аналит. бюллетень. – М., 2002. – № 4. – С. 59–65.

Інструкція. Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку або будь-який інший значок напроти кожного твердження:

№	Твердження	Абсолютно незгодний	Не згодний	Скоріше незгодний	Скоріше згодний	Згодний	Повністю згодний
1.	У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка.						
2.	У змішаних шлюбах звичайно більше проблем, ніж у шлюбах між людьми однієї національності.						
3.	Якщо друг зрадив, треба помститися йому.						
4.	До кавказців стануть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку.						
5.	У суперечці може бути правильною тільки одна точка зору.						
6.	Бідні й бродяги самі винуваті у своїх проблемах.						
7.	Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж усі інші.						
8.	З неохайними людьми неприємно спілкуватися.						
9.	Навіть якщо в мене є своя думка, я готовий вислухати й інші точки зору.						
10.	Усіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства.						
11.	Я готовий прийняти як член своєї родини людину будь-якої національності.						
12.	Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, тому що в						

	місцевих проблем не менше.						
13.	Якщо хтось чинить зі мною грубо, я відповідаю тим же.						
14.	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей.						
15.	Для наведення порядку в країні необхідна “сильна рука”.						
16.	Приїжджі повинні мати ті ж права, що й місцеві жителі.						
17.	Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене дратування.						
18.	До деяких націй і народів важко добре ставитися.						
19.	Безладдя мене дуже дратує.						
20.	Будь-які релігійні впливи мають право на існування.						
21.	Я можу представити чорношкіру людину своїм близьким другом.						
22.	Я хотів би стати більш терпимою людиною щодо інших.						

Обробка результатів.

Кожній відповіді на пряме твердження привласнюється бал від 1 до 6 («абсолютно не згодний» – 1 бал, «повністю згодний» – 6 балів). Відповідям на зворотні твердження привласнюються реверсивні бали («абсолютно не згодний» – 6 балів, «повністю згодний» – 1 бал). Потім отримані бали підсумовуються.

Номера прямих тверджень: 1, 9, 11, 14, 16, 20, 21, 22.

Номера зворотних тверджень: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 19.

Рівень толерантності визначається за такими ступенями:

22-60 – низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини й наявність у неї виражених інтолерантних установок стосовно навколишнього світу й людей.

61-99 – середній рівень. Такі результати показують респонденти, для яких характерно сполучення як толерантних, так й інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони поведуться толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

100-132 – високий рівень толерантності. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, які наближаються до верхньої границі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання в людини «границь толерантності», пов’язане, приміром, із психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості або байдужності.

Додаток Г

Тест «Впевненість в собі» (тест Райтаса)

Красильников І. А. Усередині особистісний конфлікт і психологічна адаптація, 2007

RATHUS, S.A. A 30-item schedule for assessing assertive behavior // Behavior Therapy, 4, 1973, p. 398-406.

Інструкція. Вам буде запропоновано 30 тверджень, що описують різні типи поведінки. Приміряйте, будь ласка, ці твердження до себе і вкажіть ступінь вашої згоди або незгоди в балах, саме:

- 5 – Дуже характерно для мене, опис дуже вірне;
- 4 – Досить характерно для мене – скоріше так, ніж ні;
- 3 – Частково характерно, почасти нехарактерно;
- 2 – Досить нехарактерно для мене – скоріше ні, ніж так;
- 1 – Зовсім не характерно для мене, опис невірно.

1*. Більшість людей, мабуть, агресивніші і впевненіші в собі, ніж я.

2*. Я не наважуюся призначати побачення і приймати запрошення на побачення через свою сором'язливість.

3. Коли подана їжа в кафе мене не задовольняє, я скаржуся на це офіціантові.

4*. Я уникаю зачіпати почуття інших, навіть якщо мене образили.

5*. Якщо продавцеві коштувало значних зусиль показати мені товар, який мені не підходить, мені важко сказати йому «ні».

6. Коли мене просять щось зробити, я обов'язково з'ясовую, навіщо це.

7. Я вважаю за краще використовувати сильні аргументи і доводи.

8. Я намагаюся бути в числі перших, як і більшість людей.

9*. Чесно кажучи, люди часто використовують мене в своїх інтересах.

10. Я отримую задоволення від спілкування з незнайомими людьми.

11*. Я часто не знаю, що краще сказати привабливій жінці (чоловікові).

12*. Я відчуваю нерішучість, коли потрібно зателефонувати до установи.

13*. Я вважатиму за краще звернутися з письмовим проханням прийняти мене на роботу або зарахувати на навчання, ніж пройти співбесіду.

14*. Я соромлюся повернути покупку.

15*. Якщо близький і шановний родич дратує мене, я швидше за приховую свої почуття, ніж виявлю роздратування.

16*. Я уникаю задавати питання зі страху здатися дурним.

17*. У суперечці я іноді боюся, що буду хвилюватися і тремтіти.

18. Якщо відомий і шанований лектор висловить точку зору, яку я вважаю неправильною, я змушу аудиторію вислухати і мою точку зору.

19*. Я уникаю сперечатися про ціну і торгуватися.

20. Зробивши що-небудь важливе і варте уваги, я намагаюся, щоб про це дізналися інші.

21. Я відвертий і щирий у своїх почуттях.

22. Якщо хтось бреше про мене, я прагну поговорити з ним про це.

23*. Мені часто важко відповісти «ні».

24*. Я схильний стримувати прояв своїх емоцій, а не влаштовувати сцени.

25. Я скаржуся на погане обслуговування і безлад.

26*. Коли мені роблять комплімент, я не знаю, що сказати у відповідь.

27. Якщо в театрі або на лекції мені заважають розмовами, я роблю зауваження.

28. Той, хто намагається пролізти поза чергою попереду мене, отримає відсіч.

29. Я завжди висловлюю свою думку.

30*. Іноді мені абсолютно нічого сказати.

Ключ

1. Знайдіть суму балів для питань прямих (невідмічених зірочкою номерів) 3, 6, 7, 8, 10, 18, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29.

2. Знайдіть суму для зворотних питань (відзначених зірочкою номерів) 1, 2, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 26, 30.

3. Додайте до першої суми число 72 і відніміть другу суму.

Оцінка результатів:

0-24: дуже невпевнений у собі;

25-48: скоріше не впевнений, ніж впевнений;

49-72: середнє значення впевненості;

73-96: впевнений в собі;

97-120: занадто самовпевнений.